

İRAN BİR NÜKLEER GÜÇ MÜ OLMAK İSTİYOR ?

Yrd. Doç. Dr. MUSTAFA KİBAROĞLU

BİLKENT ÜNİVERSİTESİ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER BÖLÜMÜ

AVRASYA DOSYASI - İRAN ÖZEL SAYISI

Güz 1999, Cilt. 5, Sayı. 3, ss. 271 - 282

GİRİŞ

İran son yirmi yılda uluslararası arenada adından en yoğun biçimde bahsedilen ülkelerden biri konumuna gelmiştir. Ancak, bu bahsin büyük bölümüne endişe hakimdir. 1979 yılındaki Mollalar devrimi ile fundamentalist totaliter bir İslami rejim haline dönüşen İran, çevresindeki komşu ülkeler ve dünyanın en önemli enerji kaynaklarının üzerinde veya yakınında bulunması sebebiyle gelişmiş Batılı ülkeler için sürekli sorun teşkil eden bir ülke olarak görülmektedir. Bu görüntünün oluşmasında İran İslam Cumhuriyeti yöneticilerinin çeşitli ortamlarda dile getirdikleri görüşlerinin, ve bu bağlamda izledikleri politikaların çok önemli rolü olduğu muhakkaktır. Bir yandan İslam devrimini Müslüman halkların yoğun olarak yaşadıkları ülkelere ihraç etme girişimleri, diğer yandan Yahudi İsrail devletine açıkça meydan okuması ve bu amaçla Hamas ve Hizbullah gibi guruplara destek vermesi, ayrıca Basra Körfezi bölgesindeki küçük ama zengin monarşik rejime sahip devletlere yönelik nüfuz alanı oluşturma çabaları, İran adına uluslararası camiada oluşan yargının genellikle kaygı verici olmasına sebep olmuştur.

Bu kaygıların son yıllarda daha ciddi boyutlara varmasına ve Amerika Birleşik Devletleri tarafından ciddi bir şekilde tecrit politikasına tabi tutulmasına da sebep olan İran'ın silahlanma çabaları ise son yıllarda çok daha dikkat çekici bir durum arz etmektedir. Konvansiyonel silahlar alanında dahi kaygı uyandıran silahlanma harcamaları içinde olan İran¹ ayrıca kitle imha silahları ve balistik füzeler üretme çabalarına da son yıllarda büyük hız vermiştir. Bu yazıda, İran'ın tüm bu girişimleri arasında bölgemiz ve tüm dünya için en ciddi tehdit oluşturma potansiyeline sahip olan nükleer silahlar ve balistik füzeler üretme çabalarına özel olarak değinilecektir. İran'ın bu yolda başlatmış olduğu girişimler, katetmiş olduğu mesafeler ve önündeki engeller ya da imkanların neler olduğu tartışılarak söz konusu tehditin günümüz ve gelecek yıllar itibarıyla ciddi bir değerlendirilmesi yapılacaktır.

İRAN'IN KİTLE İMHA SİLAHI YETENEĞİ

Ortadoğu'daki bir çok ülke gibi İran'ın da hali hazırda önemli bir kitle imha silahı olan kimyasal silahlara sahip olduğu bilinmektedir. Nitekim, 1980'li yıllar boyunca Irak ile giriştiği savaşta rakibi gibi İran'ın da kimyasal silaha başvurduğu yolunda ciddi görüşler ortaya konulmuştur. Ayrıca İran'ın biyolojik silahlar geliştirme çabalarını da hızlandırdığına inanılmaktadır. Kimyasal ve biyolojik silahları üretmek ve depolamak nükleer silahlara nazaran askeri, teknolojik, ve ekonomik açılardan daha yapılabilir olduğu bilinmektedir.² Bu sebeple İran'ın hem kimyasal hem de biyolojik silahlar edinme çabalarına uzun yıllar önce ağırlık verdiği görüşü Batılı

¹ Geçtiğimiz yıllarda Rusya Federasyonu'ndan "Kilo" sınıfı üstün askeri ve teknolojik özelliklere sahip iki adet denizaltı alması İran'ın geleceğe yönelik stratejik açılımları hakkında yeni endişelerin oluşmasına sebep olmuştur.

güvenlik çevrelerinde hakimdir.³ Ancak, İran gerek kimyasal, gerek biyolojik silahların üretimini, kullanımını ve bulundurulmasını kesin bir dille yasaklayan uluslararası anlaşmalara taraf ülke konumundadır.⁴ Dolayısıyla, İran elindeki bu kategorideki silah ve mühimmattı imha etmek zorundadır.⁵

Ortadoğu'daki bir çok ülkenin silah envanterinde bulunduğu kesin olarak inanılan kimyasal ve/veya biyolojik silahlar özellikle Batılı güvenlik çevrelerinde artık kanıksanmış bir tehdit olduğunu söylemek pek yanlış bir tespit olmaz. Esas olarak bu kategorideki silahların terörist gurupların eline geçmesi ve eylemlerinde kullanılması durumunda çok daha ciddi bir tehdit olarak ortaya çıkacağından büyük endişe duyulmaktadır.⁶ Bu çerçevede, Hamas ve Hizbullah gibi terör örgütlerine destek verdiğinin bilinmesi sebebiyle İran bu yönüyle de kaygı unsuru olmaktadır. Uluslararası güvenlik ve istikrara en büyük tehditi nükleer silahların yayılması

² Bu konuda detaylı bir tartışma için bkz. Mustafa Kibaroglu, "Kitle İmha Silahlarının Yayılması Sorunu ve Japonya'nın Güvenliği," *Avrasya Dosyası*, (Yaz 1999), Cilt: 5, Sayı: 2, s: 23 - 39.

³ Bkz. Anthony H. Cordesman, *Iran & Iraq: The Threat from the Northern Gulf*, Westview Press, Boulder, Colorado, 1994.

⁴ Bkz. Mustafa Kibaroglu, *Kitle İmha Silahlarının Yayılması Sorunu ...*

⁵ İran, Kimyasal Silahlar Konvansiyonu'na 3 Kasım 1997 tarihi itibarıyla taraf ülke olmuştur. Ancak, İran Konvansiyon'un hükümlerince yapması gereken ilk bildirim henüz yapmamıştır. Dolayısıyla, İran'ın kimyasal silah stoku ve bu silahları üretmek amaçlı tesisleri henüz uluslararası denetime tabi olmamaktadır. İran, ayrıca Biyolojik ve Toksin Silahlar Konvansiyonu'na da 22 Ağustos 1973 tarihi itibarıyla taraf ülke konumundadır. Ancak Konvansiyon'un henüz bir denetleme mekanizması olmaması sebebiyle İran'ın bu silahları geliştirme çabalarının hangi aşamada olduğu hakkında açık ve net bir bilgi yoktur.

⁶ Kimyasal ve biyolojik silah kullanılarak teröre başvuru olay sayısı ve bu olaylarda hayatını kaybeden insan sayısı henüz fazla değildir. Ancak, özellikle ayrılıkçı gurupların ya da din unsurunu ön plana çıkaran terör guruplarının yakın zaman sonra bu silahı amaçlarını gerçekleştirmek yolunda daha etkin bir araç olarak göreceklere endişe edilmektedir. Mart 1995'te Japonya'da Tokyo metrosunda Aum Shinrikyo adlı tarikat üyelerinin sarin gazı kullanarak yaptıkları terörist saldırıda yaklaşık on kişi hayatını kaybetmiş ve yüzden fazla kişi sakat kalmıştır. Kimyasal ve biyolojik silahla terör konusunda bkz. Jonathan B. Tucker & Amy Sands, "An Unlikely Threat," *The Bulletin of the Atomic Scientists*, July/August 1999, Chicago.

olasılığı teşkil etmektedir ve konunun bu yönüyle İran uluslararası güvenlik çevrelerinde en dikkatli olarak izlenen ülkelerin başında gelmektedir.

Günümüz itibarıyla Amerika Birleşik Devletleri, Rusya Federasyonu, Birleşik Krallık, Fransa ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin "resmen" ve İsrail, Hindistan ve Pakistan'ın "gayri resmi" olarak sahip oldukları nükleer silah üretme imkan ve kabiliyetleri ve değişen boyutlardaki nükleer silah envanterlerinden başka bir dizi ülkenin de bu silah türünü geliştirmek ya da çeşitli yollardan sahip olmak çabası içinde olduğu bilinmektedir. Bu ülkelere örnek olarak 1990'lı yıllara kadar Arjantin, Brezilya, Güney Afrika ve Irak gibi artık farklı sebeplerle listeden düşen ülkelere başka⁷ Libya, İran ve Kuzey Kore gösterilmektedir.

İran'ın Nükleer Teknoloji Alt Yapısı

İran'ın nükleer silah üretmek yönünde ilk adımlarını 1970'li yıllarda Şah döneminde attığı ifade edilmektedir. 1974 yılında Şah Rıza Pehlevi'nin takip eden

⁷ Arjantin ve Brezilya askeri rejimlerden demokratik rejimlere geçmeleri sonrasında ağırlaşan ekonomik sorunların da etkisiyle nükleer silah üretme yolundan dönüş yapmışlar ve Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Rejimi'ne dahil olmuşlardır. Bu konuda bkz. Mustafa Kibaroglu, "EURATOM & ABACC: Safeguard Models for the Middle East?" in Jan Prawitz and James F. Leonard (eds.), *A Zone Free of Weapons of Mass Destruction in the Middle East*, United Nations Institute for Disarmament Research (UNIDIR) Report, No: 96 / 24, May 1996, New York & Geneva, pp. 93 - 123. Güney Afrika'da ülke yönetiminin beyaz azınlıktan siyah çoğunluğa geçmesi arefesinde Başkan De Klerk 1993 yılında yaptığı bir açıklamayla Güney Afrika'nın o zamana kadar altı adet nükleer silah başlığı ürettiğini, yedincisini üretme aşamasında iken alınan bir karar ile ülkenin nükleer silah üretme kapasitesinin ve nükleer başlıkların tümüyle imha edilerek Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşmasına (NPT) taraf olarak Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın denetimlerine tabi olacağını ifade etmiştir. G. Afrika halen NPT'nin etkin bir üyesidir. Irak'ın ise 1990 yılında Kuveyt'i işgali öncesinde nükleer silah üretme yolunda önemli mesafeler kat ettiği ve eğer Körfez Savaşı yenilgisi olmasa 1994 yılı itibarıyla ilk nükleer silahını yapmış olacağı daha sonraki yıllarda gerçekleşen uluslararası denetlemelerle ortaya konulmuştur. Irak'ın nükleer silah üretme kapasitesinin çok büyük oranda yok edildiği UNSCOM yetkilileri tarafından ifade edilmektedir. Ancak, Irak'ta nükleer silah geliştirme programında yer alan yedi bin kadar bilim adamı ve teknisyenin halen konumlarını muhafaza ettikleri bilinmektedir.

yirmi yıl içinde toplam 20 bin megawat gücünde 20 adet nükleer reaktör inşasını ve işletilmesini başaracağı şeklindeki açıklaması, her ne kadar sonradan düzeltilmiş ise de, İran'ın bir nükleer güç mü olmak istediği yolunda ilk soru işaretlerinin doğmasına yol açmıştır. Ancak, İran o dönemde Amerika Birleşik Devletleri'nin yakın bir müttefiki konumunda olması, Ortadoğu'daki enerji kaynaklarının Batı'ya akışında önemli bir rolü bulunması ve bunlardan başka bilimsel ve teknolojik açıdan nükleer silah yapmak kapasitesinden çok uzak olması sebebiyle ciddi bir tehdit olarak değerlendirilmemiştir.

İran enerji ihtiyacı açısından nükleer reaktörlere esas itibarıyla hiç ihtiyaç duymayacak kadar zengin petrol ve doğal gaz yataklarına sahip olmasına rağmen nükleer alandaki teknolojik gelişmelerden yararlanabilmek için 1960'lı ve 70'li yıllarda ABD dahil olmak üzere bir çok Batılı devletin desteğini sağlamayı başarmıştır. ABD tarafından Tahran Üniversitesi bünyesinde kurulan 5 megawat gücünde küçük Araştırma Reaktörü, Fransa tarafından İsfahan Üniversitesi'nde kurulan Nükleer Teknoloji Merkezi, Belçika tarafından Karaj'da kurulan Nükleer Tıp Merkezi bu çerçevede 1970'li yılların ortaları itibarıyla İran'ın kazandığı tesisler olarak sayılabilir. Yine aynı dönemde Alman firmaları Kraftwerk Union (KWU) ve Siemens tarafından İran'ın güney batısında Buşehr kenti yakınlarında her biri 1,300 megawat gücünde iki büyük reaktörü kapsayan nükleer tesis kurma çalışmalarına başlanmıştır. Ancak 1979 yılındaki İslami devrim sonucu bu çalışmaların o zamana kadar önemli bir kısmı tamamlanmış olmasına rağmen yarım kalmıştır.

1980'li yılların başında İran'da mollalar bir yandan İslami rejimi tabana yaymaya, diğer yandan da Irak ile yaptıkları savaş ortamının etkilerini kontrol altında tutmaya çalışırken nükleer alanda herhangi bir yeni adım atmak ya da yarım kalan tesislerin inşasına devam etmek gibi girişimde bulunamamışlardır. Bu dönemde İranlı mollaların dış ilişkilerde hakim olan temel ideolojisi "ne Doğu ne Batı" olarak ifade edilmekteydi. Ancak 1980'li yılların ortasında İslami rejimin ülkede kontrolü tam olarak tesis ettiğine yönelik inancın güçlenmesi üzerine nükleer bir güç olma yolunda Şah rejimi döneminde atılan adımların kaldığı yerden devam etmesi amacıyla ilk girişimler başlatılmıştır.

İlk olarak Alman firmalarına üstlendikleri ihaleyi bitirmeleri teklif edildi. Alman firmaları bu yönde istekli olmalarına rağmen iki önemli engel ile karşılaştılar. Bir tanesi ABD'nin artık ciddi bir muhalifi konumuna gelen İran'ın nükleer alanda ciddi bir kazanım elde etmesine izin vermek istememesi ve bu sebeple Alman firmalarına yönelik baskı yapması idi. Ayrıca Alman hükümeti de bazı hassas teknoloji ürünlerinin İran'a ihracına izin vermemekteydi. Diğer önemli engel de 1980 yılında başlayan İran-İrak savaşı sırasında Buşehr'de inşaatı yarım kalan nükleer tesislerin Irak savaş uçakları tarafından defalarca bombalanmış olması idi. Daha sonra İranlılar başta İspanya, Polonya ve Çek Cumhuriyeti gibi Avrupa ülkeleri olmak üzere Arjantin'e de teklif götürdüler ancak benzer sorunlar sebebiyle muvaffak olamadılar. Batı dünyasında umudu kesen İran yönetimi yönünü Doğu'ya dönmek zorunda kaldı.

Rusya - İnan Nükleer İşbirliği Anlaşması

İlk olarak 1989 yılında İnan İşlam Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani'nin Sovyetler Birliği Komünist Partisi Genel Sekreteri Mikhail Gorbaçov ile Moskova'da yaptığı resmi görüşmelerde dile getirilen nükleer alanda işbirliği yapma fikri, Sovyetler Birliği'nin yıkılmasına yol açan gelişmeler sonucu bir süre hayata geçirilemedi. Sovyetler Birliği'nin resmi mirascısı olarak Rusya Federasyonu kısa süre sonra İnan ile olan ilişkilerinde nükleer işbirliğine önem verdi. Başta ABD olmak üzere İsrail ve birçok Batılı ülkenin çok sert tepkisine rağmen Rusya bu yöndeki girişimlerinden geri adım atmadı. Bu durumun jeopolitik ve jeostratejik sebepleri olduğu kadar Rusya Federasyonu'nun içine düştüğü ekonomik kriz sebebiyle ihtiyaç duyduğu döviz girdilerini sağlayabileceği düşüncesinin de etkili olduğu söylenbilir.

Nihayetinde, İnan ve Rusya Federasyonu 8 Ocak 1995 tarihinde Moskova'da nükleer işbirliği anlaşması imzaladılar. Bu anlaşma halen ABD ve Rusya Federasyonu arasında en önemli anlaşmazlık konularından birini oluşturmaktadır. Yaklaşık bir milyar dolar tutarında olan 1995 yılında imzalanan İnan-Rus nükleer işbirliği anlaşması genel hatlarıyla önemli hükümler içermektedir. Bunlar arasında, Alman firmaları tarafından yarım bırakılan Buşehr nükleer tesislerinde iki adet 1,000 megawat gücünde reaktörleri işletmeye geçirecek çalışmaların yapılması; her yıl 20 İnanlı  ğrencinin nükleer fizik, nükleer mühendislik gibi dallarda doktora yapmak üzere Moskova  niversitesi'nde eğitime kabul edilmesi; daha fazla sayıda  ğrenci ve teknikerin yüksek lisans ve ileri derecede mesleki eğitim almak üzere Rus teknoloji enstitülerine kabul edilmesi; Rusya Federasyonu'nun İnan'da nükleer araştırma

merkezlerinin geliştirilmesine ve kurulmasına yardım edilmesi ve bu bağlamda gerekli bilimsel ve teknolojik materyelin sağlanması konuları sayılabilir.⁸

Rusya - İran Nükleer İşbirliğinin Düşündükleri

Yüzeysel olarak değerlendirildiğinde herhangi iki ülke arasında normal koşullarda yapılacak sıradan bir nükleer işbirliği anlaşması olmasına karşın İran-Rus anlaşması Batılı güvenlik çevrelerinde alarm zillerinin çalmasına yol açmıştır. Üstelik gerek Rusya Federasyonu gerek İran Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması'na taraf ülkeler olmaları sebebiyle böyle bir işbirliğine gitmeleri çok doğal olması gerekirken karşı çıkmaktadır. Neden? Bu sorunun yanıtı nükleer teknolojinin "iki yüzlü" olması gerçeğinde yatmaktadır.

Nükleer yakıt çevrimi olarak tanımlanan, uranyum madeninin yeryüzü kabuğunun altından çıkartılmasından başlayarak "sarı pasta" olarak tabir edilen ve reaktör yakıtının hazırlanmasında en önemli girdinin imali; az zenginleştirilmiş ya da doğal uranyumun reaktör içine yakıt olarak konulması; yakıtın ışınlanarak küçük ama kontrol edilebilir çapta nükleer reaksiyonların oluşması sonucu çok yüksek derecelerde ısı elde edilmesi ve dönüştürülmesi; ve yakıtın reaktör kalbinden alınarak ya atık madde olarak saklanması ya da içerdiği plutonyumun kimyasal işlemlerden geçirilerek gerekirse yakıt olarak, gerekirse silah yapımında kullanılmak üzere stoklanması gibi işlemlerin her safhası son derece gelişmiş teknolojik alt ve üst yapı gerektirmektedir.

⁸ Bu konuda detaylı teknik bir anlatım için bkz. Mustafa Kibaroglu, "Is Iran Going Nuclear ?" *Foreign Policy*, December 1996, Vol. 20, No. 3 / 4, Foreign Policy Institute, Ankara, s: 35 - 55.

Söz konusu tesislerde salt elektrik enerjisi elde etmek amaçlı çalışmalar yapılabileceği gibi kısmen ya da tamamen nükleer silahın en önemli girdisi olan zenginleştirilmiş uranyum ya da plutonyum üretmek de mümkündür. Bir başka deyişle aynı nükleer tesisler ve bu alandaki bilimsel ve teknolojik birikim ve diğer kaynaklar, sivil ve barışçıl amaçlar için olduğu kadar askeri amaçlar için de kullanılabilir. Bu sebeptendir ki, nükleer tesislere sahip olan ülkelerin siyasi rejimleri ve nükleer alandaki araştırma ve geliştirme çalışmaları diğer ülkeler tarafından dikkatle izlenirler.⁹

İRAN NÜKLEER GÜÇ MÜ OLMAK İSTİYOR?

İran'ın fundamentalist rejiminin son aylardaki bazı açılım politikaları gözardı edilirse yaklaşık yirmi yıldır Batı ile hiç de dostane olmayan ilişkileri sebebiyle, önemli sayıda nükleer tesis ve eğitim yoluyla ciddi bilimsel kazanımlar edinecek olması gelecekte Batı normlarına zıt bir ülkenin gerektiğinde büyük zaiyat verdirebilecek nükleer silahlara sahip olabileceği endişesini beraberinde getirmiştir. Batılı güvenlik çevrelerinde sorulan en önemli soru, en azından gelecek yüz yıl boyunca hiçbir şekilde enerji sıkıntısı yaşamaması ihtimali olmayan İran gibi petrol ve doğal gaz zengini bir ülkenin neden büyük oranda enerji üretmeye yarayan, ama aynı zamanda senede yirmi kadar atom bombasına gerekli plutonyumu da atık yakıtında bulundurabilecek Buşehr'deki nükleer tesisleri kurdurmak için bu kadar ısrarlı olduğudur.

⁹ Türkiye gibi bazı ülkeler bu alanda resmen ilan edilmeyen "sakıncalı ülkeler" kategorisinde değerlendirilip uzun yıllar sonuç vermeyen nükleer tesisler kurma girişimlerinde bulunurlar. Bu konuda kapsamlı bir araştırma için bkz. Mustafa Kibaroglu, "Turkey's Quest for Peaceful Nuclear Power," *The Nonproliferation Review*, Spring-Summer 1997, Vol. 4, No. 3, Center

İranlı yetkililerin enerji konusundaki soruya verdikleri cevap hiç kimseyi tatmin etmemektedir. İranlı uzmanlara göre 1979 devrimi öncesinde yaklaşık dört milyar dolar maliyet yaratan Buşehr'deki tesislerin bitirilmesi en azından yapılan yatırımın geri kazanılmasını sağlayacaktır. Ayrıca, aynı uzmanlar İran'ın söylendiği gibi enerji zengini olmadığını, petrol fiyatlarının çok düşük seyretmesi, elektrik çevrim ve dağıtım tesislerindeki verimsizlik ve arızalar sebebiyle petrole dayalı enerji üretiminin maliyetinin yüksek olduğunu ifade etmektedirler.¹⁰

İran'ın Balistik Füze Programı ve Çin ile İlişkiler

İran'ın kaygı uyandıran bir başka işbirliği de hem nükleer alanda hem de balistik füzeler alanında artık önemli bir partneri olan Çin Halk Cumhuriyeti ile yaptığı anlaşmalardır. 1992 yılında Haşimi Rafsancani, Çinli firmalar Qinshan Nuclear Power Company ile Shanghai Nuclear Research and Design Institute tarafından İran'ın Darkovin şehrinde iki adet 300 megawat gücünde nükleer reaktör kurulacağını açıklamıştır.¹¹ Takip eden yıllarda Çin - İran ilişkileri, özellikle ABD'nin Çin üzerinde yoğunlaştırdığı baskısı sebebiyle, ciddi dalgalanmalar yaşamış olsa da kopma noktasına gelinmemiştir.

Gerek Rusya Federasyonu, gerek Çin Halk Cumhuriyeti, İran ile olan askeri ve teknolojik işbirlikleri sebebiyle söz konusu ülkenin Ortadoğu'da önemli bir askeri

for Nonproliferation Studies (CNS), Monterey Institute of International Studies (MIIS), Monterey, California, s: 33 - 44.

¹⁰ 1995 yılı Haziran ayında İsveç'in Lund şehrinde Birleşmiş Milletler Silahsızlanma Araştırmaları Enstitüsü (UNIDIR) tarafından düzenlenen konferans sırasında İranlı akademisyen Dr. Hacı Hüseyini ile yaptığım görüşmeler sırasında bu ifadeler kullanılmıştır.

¹¹ Bu konuda bkz. Mark Hibbs and Margaret L. Ryan, "Official Says China Developing Ability to Supply Entire PWRs," *Nucleonics Week*, 1 October 1992, s: 4 - 5.

güç konumuna gelmesine yardımcı olmaktadır.¹² Özellikle Çin'in İran'a sağladığı balistik füze yapmak için gerekli malzeme ve teknolojik birikim sayesinde İran hali hazırda menzili 1,340 kilometreye ulaşan ve 700 kilogram savaş başlığı taşıyabilen Şahab-3 füzesini geliştirmiş ve test uçuşunu 1998 yılında başarı ile gerçekleştirmiştir. Öte yandan, 2,000 kilometre menzili olan ve 1,000 kg başlık taşıyabilen Şahab-4 füzesinde sorunlar yaşanmış olmakla birlikte İran'ın balistik füze geliştirme çalışmalarının devam ettiği ifade edilmektedir.

İran'ın Yarattığı Potansiyel Tehdit Değerlendirmesi

İran'ın bir yandan nükleer silah yapmak için gerekli alt yapı, malzeme ve teknolojik ve bilimsel birikim elde etme çabaları ve bu yolda önemli ölçüde başarılı olması, diğer yandan nükleer başlık taşıyabilecek çapta ve menzilde balistik füze denemelerini başarı ile yapması sonucu, başta İran'ın gelecekteki nükleer başlık taşıyabilecek balistik füzelerinin menzili içinde olan İsrail ile Ortadoğu'da önemli çıkarları bulunan ABD ve Birleşik Krallık gibi bir çok devlet ciddi olarak kaygılanmaktadır. İranlı yetkililerin bu kaygıları gidermek yönünde pek fazla bir çabası olmamakla birlikte bazı ortamlarda yaptığı açıklamalarda uluslararası güvenlik ve istikrara zarar verecek bir girişimde bulunmadıkları yönündeki ifadeleri samimi bulunmamaktadır.

İran çapında bir ülkenin, jeopolitik ve jeostratejik konumu göz önüne alındığında, savunma amaçlı olarak nitelediği füze çalışmaları, söz konusu füzelerin menzillerinin büyüklüğü ve taşıyabilecekleri başlık kapasiteleri sebebiyle askeri terminolojide daha çok saldırı amaçlı silahlanma olarak değerlendirilmektedir.

¹² Bkz. Bill Gertz, "Russia, China Aid Iran's Missile Program," *Washington Times*, 9/10/97.

Bundan başka "Kilo" sınıfı denizaltıların adeta nükleer yakıtlı denizaltılar gibi uzun sürelerle ve uzak menzillere gidebilecek kadar deniz altında kalma kapasitelerinin olması ve üzerlerine güçlü balistik füzeler konuşlandırılabilceği olasılığı İran'ın aslında "askeri güç yansıtmak" amacı ile hareket ettiği inancını yaygınlaştırmaktadır.

İran askeri alanda gerek konvansiyonel, gerek kitle imha silahları geliştirme çabalarına girişmesini ve ısrarlı bir şekilde devam ettirmeye çalışmasını temelde İsrail'in elinde bulunduğu bilinen nükleer başlıklar ve onları gönderme araçları olan balistik füzelerin yarattığı tehdite dayandırmaktadır. Fundamentalist İran İslam Cumhuriyeti'nin Yahudi ve "işgalci" İsrail devletinden kendine yönelik ciddi bir tehdit algılaması doğaldır. Ancak, bir çok uluslararası güvenlik uzmanı İran'ın bu yöndeki iddialarını ciddi bulmamakta ve esas itibarıyla İran'ın nükleer silaha sahip bölgesel bir güç olma iddiasına kılıf olarak İsrail faktörünü kullandığını ifade etmektedirler.

İsrail ile İran arasındaki ilişkiler Şah rejimi döneminde ortak müttefik ABD'nin de etkisi ile oldukça üst seviyede ve iyi düzeyde olmuştur. İslam devriminden sonra dahi görünürde düşmanca olan ilişkilere rağmen, ortak bazı çıkarların oluştuğu noktalarda, özellikle ekonomik ve teknolojik alanda dolaylı da olsa belli bir seviyede ilişki kurulmuştur. Ayrıca, İsrail'in en temel sorunu Ortadoğu'da üzerinde devlet kurduğu toprakları Arap ülkeleri nezninde de tanınır konuma getirmektir. Bu sebeple, uzun yıllar Arap-İsrail savaşına sahne olan Ortadoğu'da açıkca İsrail-İran çatışması yaşanmamıştır. İran, "örtülü savaş" olarak nitelenen bir yöntemle Hamas ve Hizbullah örgütleri üzerindeki nüfuzunu İsrail'in çıkarlarını baltalamak amacıyla kullanma yoluna gitmiş, buna karşılık olarak da İsrail,

ABD Kongresi'nde son derece etkin olan Yahudi lobisi vasıtasıyla İran'ın askeri ve ekonomik gelişimini sekteye uğratabilecek önlemlerin Amerikan yönetimleri tarafından alınmasını sağlamaya gayret etmiş ve başarılı olmuştur. Dolayısıyla, İran'ın önemli ölçüde kaynak ayırdığı silahlanma çabalarının müsebbibi olarak İsrail'i göstermesi ciddi kabul görmemektedir.

İran, yüzyıllar boyunca bulunduğu coğrafyada önder ülke olma iddiasını hiç bırakmamıştır. İmparatorluk, monarşik ya da fundamentalist bütün İran rejimleri, farklı görüntüler altında dahi olsa "Büyük İran" sevdasından kurtulamamışlardır. İran'lı yöneticiler, özellikle nükleer güç olmak yolunda ilerledikleri sürece, sonuçta gerçekleşmese dahi, zengin Körfez ülkeleri ve ortak kültür ve din bağı bulunan Kafkasya ve Orta Asya cumhuriyetleri üzerinde önemli bir nüfuza sahip olacakları inancını taşımaktadırlar. Bölgeye yönelik genel politikalarının belirlendiği ortamlarda söz sahibi olmak ve bu yolla önemli avantajlar elde etmek İran'lı yöneticilerin esas amaçları olmaktadır.¹³

Bir ülkenin nükleer güç olma çabası çeşitli teknolojik ve mali sebeplerden dolayı gerçekleşmesi gecikebilir ya da hiç başarılamıyabilir. Ancak, bu alanda gerçeğin ne olduğunu bilmek bazen imkansızdır. Örneğin, İsrail'in 1960'ların sonlarından itibaren bilinçli bir şekilde yürüttüğü ve halen tam olarak değişmeyen politikası sebebiyle elinde bulunduğu inanan iki yüzden fazla nükleer başlığın varlığını İsraili yöneticiler ne resmen kabul etmişlerdir, ne de resmen reddetmişlerdir. Bu durumun yarattığı "belirsizlik" ortamı İsrail'in Arap komşularını tedirgin etmeye

¹³ Bu konuda geniş bir tartışma için bkz. Mustafa Kibaroglu, "Impact of the Northern Tier on the Middle East: A Rejoinder," *Security Dialogue*, September 1996, Vol. 27, No. 3, SAGE Publications for International Peace Research Institute Oslo (PRIO), London, s: 319 - 324.

ve onları İsrail'e yönelik topyekün bir saldırıda bulunmaktan caydırmaya yetmiştir.

İran da benzer bir ortam yaratabilir. Her ne kadar İran'ın nükleer tesisleri NPT Anlaşması'na taraf olması sebebiyle Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı Denetimleri altında ise de, İran özellikle ABD'nin kendisine yönelik uyguladığı çok yönlü ambargoyu bahane ederek NPT'den çıkmak noktasına gelirse bu denetlemeleri yapmak ve nükleer statüsü hakkında bilgi almak mümkün olmayabilir. Böyle bir gelişme olduğu takdirde İran o güne kadar nükleer teknoloji alanında elde ettiği kazanımları silaha dönüştüremese bile var olan potansiyeli ile tüm bölge ülkelerini belirsizliğin yarattığı potansiyel nükleer tehdit ile rahatsız edebilir.

SONUÇ

Her ne kadar iki büyük nükleer güç ile yakın işbirliği içinde bulunsa dahi İran'ın Körfez bölgesinde ve Orta Aysa ve Kafkaslarda ciddi bir nükleer güç haline gelmesinden rahatsızlık duyacak ülkelerin başında da söz konusu iki ülke gelecektir. Çünkü, eninde sonunda bu ülkelerle İran'ın çıkarları, aynı coğrafya üzerinde İran'ın genişletmeye çalıştığı nüfuz alanı sebebiyle çakışabilecektir. Dolayısıyla, Rusya ve Çin'in İran'a verdikleri askeri alandaki desteğin çok içerikli ve çok uzun vadeli olacağını beklemek doğru olmaz. Her iki ülkenin de mali kaynak ihtiyacı içinde olması, İran'ın bölgesel güç olma sevdasının bu ülkeler tarafından belirli bir seviyeye kadar kontrollü istismarına yol açmaktadır. Ayrıca, İran manivelası yoluyla gerek Rusya gerek Çin ABD ile olan ilişkilerinde çeşitli pazarlıklar için avantaj

kazandıklarına inanmaktadırlar. Diğer yandan İran artan askeri gücü ve yarattığı imaj sebebiyle nüfuzlu bir ülke olduğuna inanmaktadır. Görünürde, İran-Rusya-Çin üçgeninde her üç taraf da değişik oranlarda ve alanlarda olsa da kazanan konumdadırlar. Ancak nereye kadar?

Bu sorunun cevabı İran'da 1997 yılında büyük çoğunluğun desteğini kazanarak işbaşına gelen yeni yönetim tarafından anlaşılmışa benzemektedir. Bir başka deyişle, İran'ın nükleer güç olma iddiasının uzun süre ve zararsız sürdürülebilecek bir iddia olmadığı Hatemi yönetimi tarafından anlaşılmış bulunmaktadır. 1993 yılından itibaren ABD yönetimi tarafından resmen uygulanan tecrit ve ambargo politikası yüzünden İran ciddi ekonomik kayıplar yaşamakta olduğundan başka 1990'ların dünyasında ortaya çıkan bazı önemli fırsatları da kaçırmak riski ile karşı karşıya kalmaktadır. Özellikle Orta Asya ve Kafkas petrollerinin Batılı ülkelere boru hatları ile taşınması konusunda esas itibarıyla en avantajlı jeostratejik konuma sahip olan İran, ABD'nin tecrit ve ambargo uygulaması sebebiyle bu fırsatı kaçırmaktadır. Bu durumu çok net olarak gören yeni yönetim İran'ın Batılı ülkelerle olan ilişkilerini düzeltmek ve jeostratejik konumunu nemalandırabilmek için bir dizi girişimde bulunmaktadır.

Ancak, yeni İran yönetiminin üstesinden gelmekte çok zorluk çekeceği önemli engeller bulunmaktadır ve bu durum ülkenin iç politikasına da yansdığı gözlenmektedir. İranlı mollarların nükleer güç olma iddiasını en yoğun olarak ortaya koydukları 1990'ların ilk yarısında ABD Kongresi de çok yoğun biçimde konuyu ele alarak yukarıda sözü edilen tecrit ve ambargo politikasını benimsemiş ve bunu tüm mütefiklerine de benimsetme gayreti içinde olmuştur. İran karşıtı politikalar ve

söylemler ABD'li siyasetçiler tarafından o derece benimsenmiştir ki, bu tutumlarından vazgeçmelerinin tek açıklaması İran'ın nükleer alanda göstermelik olmaktan öte ciddi adımlar atması ve kısa sürede nükleer programı rafa kaldırması gerekmektedir. İran'da bir gurup bilim adamı ve politikacı nükleer alanda bir kazanım elde edemeyeceklerini ve bir yere varamayacaklarını bilmekle beraber bu yoldan dönmenin de o kadar kolay olmadığını ifade etmektedirler. Bunun en temel sebebi Rusya ile girişilmiş stratejik işbirliğinin tek taraflı olarak sona erdirilmesinin o derece kolay olmadığıdır.

Rusya Federasyonu her ne kadar Sovyeler Birliği gibi Batı ile kategorik çatışma içinde değilse de, ve hatta Batı'nın önemli desteğine ihtiyaç duymakta ise de, coğrafyanın büyük oranda aynı kalmasının yüklediği bir takım avantajlar ve zorunlulukları da hesaba katarak dış politikasını tayin etmektedir. Soğuk Savaş döneminde Batı için belki de hiç taviz verilmeyecek konulardan biri Rusların Körfez bölgesi üzerinde dolaylı dahi olsa bir etkiye sahip olmaları idi. O dönemde Ruslar için hayal olabilecek bir stratejik kazanım bugün İran ile yapılan nükleer işbirliği sayesinde bir anlamda gerçekleşmektedir.

Körfez kıyısındaki Buşehr'de nükleer tesis kuran yüzlerce Rus teknisyen ve bilim adamının yanısıra bir miktar Rus askeri unsurunun bölgeye inmesi, ve ileride gerekirse ortak çıkarlarını korumak düşüncesiyle daha güçlü askeri unsuru bölgeye kaydırabilme imkanının yaratılması Rusya için çok büyük anlam ifade etmektedir. Şartlar değişmiş olmasına rağmen Rusya Federasyonu açısından fiilen Körfez bölgesine hakim bir noktada bulunmak kolay vazgeçilemeyecek bir durum olarak görülmektedir.

Hatemi yönetiminin nükleer alanda geri adım atması durumunda Körfez bölgesindeki kazanmakta oldukları önemli konumu kaybedeceğini gören Rus yöneticiler İran içinde katı bir Batı ve İsrail karşıtı tutum içinde olan ve bu sebeple nükleer silah geliştirme programından medet uman mollalar nezninde çeşitli safhalarda ve boyutlarda girişimlerde buldukları gözlenmektedir. Bundan bir süre öncesine kadar "ne Doğu ne Batı" diyen İranlı yöneticiler, bugün bir anlamda "hem 'Doğu' hem Batı" etkisini hissetmektedir. İran'da bir süredir yaşanan iç gerginlikler ve Hatemi-mollalar çatışmasının ardında, İran ile nükleer ve askeri alanda işbirliği sayesinde elde ettiği avantajları kaybetmek istemeyen Rusya Federasyonu'nun mollalar üzerindeki etkisi ve İran ile ilişkilerinin düzelmesinin kendisinin de çıkarına olduğunu gören (özellikle boru hatları konusunda) ABD yönetiminin Hatemi yönetimi üzerine etkisinin çatışması yatmaktadır. Dolayısıyla, nükleer bir güç olma iddiası İran'ı adeta bir çıkmaz sokağa getirmiştir. İran'ın bu durumdan nasıl kurtulacağını ise zaman gösterecektir.